

Góralski, Wojciech / Kurantowicz, Jan

Ustawodawstwo biskupa płockiego Michała Nowodworskiego (1889-1896)

Studia Płockie 14, 192-210

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Ks. Wojciech Góralski, ks. Jan Kurantowicz

USTAWODAWSTWO BISKUPA PŁOCKIEGO MICHAŁA NOWODWORSKIEGO (1889—1896)

WSTĘP

Michał Nowodworski¹ urodził się 27 VII 1831 r. we Włocławku. Pochodził z rodziny inteligenckiej. Rodzice jego — to Franciszek i Marianna z Dryjackich. Uczył się najpierw w domu pod kierunkiem ojca. Następnie uczęszczał do szkoły powszechnej we Włocławku i Kaliszu. Tu, w latach 1843—1848, kształcił się w szkole realnej i złożył egzamin dojrzałości.

W roku 1848 wstąpił do Seminarium Duchownego we Włocławku. Ponieważ był zdolnym i wyróżniającym się klerikiem, został wysłany po dwóch latach na dalsze studia do Warszawskiej Akademii Duchownej, którą ukończył w 1855 roku, uzyskując stopień kandydata teologii. Święcenia kapłańskie przyjął 20 VIII 1854 roku. Po powrocie do diecezji został mianowany wikariuszem w Konecku koło Nieszawy.

We wrześniu 1856 r. objął stanowisko bibliotekarza w Akademii Duchownej w Warszawie i pełnił je do września 1863 r. Wkrótce rozpoczął na tejże uczelni prowadzenie wykładów zastępczych z prawa kanonicznego.

W 1859 r. został profesorem zwyczajnym i kierownikiem introdukcji do ksiąg Starego Testamentu, archeologii i hermeneutyki biblijnej. W tym samym czasie rozpoczął współpracę z „Pamiętnikiem Religijno-Moralnym”. W czerwcu 1859 r. metropolita warszawski Antoni Melchior Fijałkowski mianował go kanonikiem honorowym kapituły łowickiej. Dnia 28 XI 1862 r. metropolita Zygmunt Szczęsny Feliński obdarzył go z kolei kanonią gremialną kapituły warszawskiej. W 1861 r. udał się w podróż naukową do Rzymu, Francji i Niemiec. Nawiązał tu szereg kontaktów ze zmarłychwstańcami, szczególnie z księdzem Semenenką.

Z początkiem 1863 r. zaczął ks. Nowodworski wydawać „Przegląd Katolicki” w miejsce wychodzącego dotąd „Pamiętnika Religijno-Moralnego”. Pod koniec tego samego roku został zesłany do Czerdyni w guberni permskiej.

W 1868 r. Nowodworski wrócił z wygnania i podjął myśl wydania „Encyklopedii Kościelnej”. W latach 1873—1896 wydał — przy współpracy ks. Henryka Kossowskiego — 21 tomów tej encyklopedii. Z okazji 25-lecia jego pracy naukowej, Uniwersytet Jagielloński w Krakowie (14 VI 1887 r.) i Akademia Petersburska (9 IX 1887 r.) nadały mu doktoraty teologii. W tym samym roku władze rosyjskie przywróciły Nowodworskiemu kanonię warszawską zabraną w 1864 r.

Po śmierci biskupa płockiego Kaspra Borowskiego, rząd carski przedsta-

¹ Zob. M. Grzybowski, Rozporządzenia Michała Nowodworskiego biskupa płockiego do dziekanów oraz nowe przepisy odbywania wizytacji dziekańskich, „Studia Płockie” 9 (1981) s. 163—164, przyp. 1; R. Żmuda, Działalność dydaktyczna i pisarska profesorów i wychowawców Warszawskiej Akademii Duchownej (1837—1867), Warszawa 1979, s. 184—185; „Przegląd Katolicki” 28 (1890) s. 305—306 i 329.

wił ks. Michała Nowodworskiego Stolicy Apostolskiej na to stanowisko. Papież Leon XIII 30 XII 1889 r. prekonizował go na biskupa płockiego, zaś 13 V 1890 r. biskup kujawsko-kaliski, Aleksander Bereśniewicz, udzielił mu sakry biskupiej. Uroczysty ingres do katedry płockiej odbył 15 VI 1890 r.

Biskup Michał Nowodworski sprawował rządy w diecezji płockiej 5 lat, 11 miesięcy, 27 dni, celując w gorliwości o zbawienie dusz, pobożności i przykładzie dla diecezji.

Zmarł w Warszawie, na atak serca, 12 VI 1896 r. mając 65 lat. Dnia 16 VI został pochowany w katedrze płockiej. Ksiądz A. Szelażek, regens konsystorza, z okazji nabożeństwa żałobnego dnia 14 VI 1897 r. w katedrze powiedział, iż ojciec św. Leon XIII wyraził się o biskupie M. Nowodworskim jako o znakomitym mężu, prawdziwie uczonym.²

Rządy biskupa Nowodworskiego w diecezji wypadły w wyjątkowo trudnych czasach (rząd carski, epidemia cholery, emigracja duchownych i świeckich). Po wcześniej zaprowadzonych przez rząd carski ograniczeniach życia diecezjalnego, za czasów wymienionego rządcy diecezji przyszły dalsze, takie jak: ogłoszenia państwowe w kościołach,³ nabożeństwa galowe na cześć cara,⁴ prowadzenie korespondencji konsystorza z duchowieństwem w języku rosyjskim.⁵ Trzeba było więc wielu umiejętności, aby w tak trudnych warunkach rządzić owczarnią diecezjalną. Wykazał je gorliwy pasterz diecezji.

Jednym z odcinków działalności kościelnej biskupa Nowodworskiego była dziedzina ustawodawstwa diecezjalnego, wyrażająca się w wielu wydanych przezeń aktach normatywnych.

1. PRZEPISY WIZYTACYJNE

Biskup Michał Nowodworski dużą wagę przykładął do kanonicznej wizytacji diecezji. Zdawał sobie sprawę, że żadne listy pasterskie czy okólniki wydane do duchowieństwa nie przyniosą takiego skutku, jak osobisty przyjazd biskupa do parafii. Wizytacje przeprowadzał zwykle wiosną i jesienią. Odbył ich 11, średnio trwały one po 2 tygodnie. Biskup Nowodworski, dla ułatwienia przebiegu wizytacji diecezji wydał 1 XI 1890 r. specjalne rozporządzenie.⁶ Akt ten podaje cele i sposób przeprowadzenia wizytacji biskupiej.

Ordynariusz płocki, powołując się na prawo kanoniczne nakazujące biskupowi wizytować diecezję oraz na słowa Pisma św. „Dobry pasterz zna owce swoje, one znają Jego i głos jego i podążają za Nim”, konkretyzuje następujące cele wizytacji: chwała Boża, zbawienie dusz, uproszenie darów Ducha Św. oraz usprawnienie administracji diecezjalnej.

Prawodawca zobowiązuje następnie duszpasterzy wszystkich kościołów da-

² Por. „Przegląd Katolicki” 26 (1897) s. 411.

³ Zob. Archiwum Diecezji Płockiej (odtąd: ADP), Konsystorz płocki do duchowieństwa dekanatu płońskiego z 4 V 1891 r.; Księga ustaw i rozporządzeń władzy diecezjalnej płockiej i reskryptów rządowych od dnia 14 września 1863 r.; Okólnik z 16 X 1892 r., Nr 1867; Rozporządzenia biskupów i listy pasterskie z lat 1871—1893, sygn. 490.

⁴ Zob. ADP, Okólnik z 29 III 1890 r., Nr 748; Rozporządzenia biskupów i listy pasterskie z lat 1871—1893, sygn. 490; Okólnik z 27 XI 1894 r.; Księga ustaw i rozporządzeń władzy diecezjalnej płockiej i reskryptów rządowych od roku 1884, bez sygn.

⁵ Zob. ADP, Cyrkularz z 26 I 1894 r.; Księga ustaw i rozporządzeń od roku 1884, sygn. 206.

⁶ Rozporządzenie o wizytacjach z dnia 1 IX 1890 r., „Przegląd Katolicki” 48 (1890) s. 760—761.

nego dekanatu do odśpiewania hymnu „Veni Creator” z wersetami i modlitwą w niedzielę poprzedzającą wizytację, celem uzyskania błogosławieństwa Bożego. Ponadto poleca, aby kapłani przygotowali wiernych do przyjęcia sakramentu pokuty, bierzmowania i uzyskania odpustu zupełnego. Co do samego przebiegu wizytacji, rządcą diecezji domagał się, aby odbywały się one w sposób prosty, bez większych ceremonii, zgodnie z pontyfikałem.

W myśl rozporządzenia, biskupowi podczas wizytacji powinno towarzyszyć 7 kapłanów z sąsiednich parafii oraz dwóch diakonów i kapelan.

Według wskazań ordynariusza, duchowieństwo i miejscowy duszpasterz wraz z wiernymi, o godz. 16.00, witają biskupa wizytatora w bramie dziedzińca kościelnego, a następnie w drzwiach kościoła. W kościele proboszcz śpiewa modlitwę za biskupa. Z kolei wizytator udziela błogosławieństwa i rozpoczyna procesję żalobną. Na środku cmentarza odmawia modlitwy za zmarłych. Po zakończonej procesji wierni odprowadzają go do plebanii. Potem wizytujący udziela młodzieży sakramentu bierzmowania i wygłasza naukę. W dniu następnym, o godz. 8.00, odbywa się wizytacja biura parafialnego, kościoła i budynków kościelnych. O godz. 11.00 ma miejsce suma z kazaniem biskupa. Po skończonej liturgii wizytator udziela odpustu zupełnego i wygłasza przemówienie pożegnalne zawierające podsumowanie wizytacji.

Biskup Michał Nowodworski nie pozostał tylko na wydaniu rozporządzenia o wizytacji, ale przygotował także dla rządców kościołów bardzo szczegółowy kwestionariusz, na pytania którego adresaci mieli udzielić wyczerpujących odpowiedzi.⁷

Wspomniany kwestionariusz składa się z dwóch działów: stan materialny i moralny parafii. W pierwszej części wyodrębniono następujące punkty: 1. kościół; 2. ołtarze; 3. chrzcielnica; 4. Eucharystia; 5. konfesjonały; 6. ambona; 7. inne sprzęty kościelne; 8. zakrystia; 9. cmentarze; 10. bractwa i relikwie; 11. zabudowania i grunty plebańskie; 12. biblioteka i osobliwości.

Gdy chodzi o drugą część, to występują tutaj zagadnienia: 1. uczęszczanie na nabożeństwa i do sakramentów świętych; 2. cnoty i występki panujące.

W kwestionariuszu tym mieściło się wszystko, co dotyczyło kościoła i parafii. Gdy chodzi o kościół, to biskup Nowodworski polecił, aby podać na pierwszym miejscu datę erygowania parafii, kiedy i z jakiego materiału zbudowano kościół, a w jakim stanie obecnie się znajduje, czy był konsekrowany i kiedy obchodzi się rocznicę jego konsekracji. Nakazał szczegółowo opisać rzeźbę terenu danej parafii, przy czym chodziło o rzeki, bagna i inne przeszkody, które mogły nastęczać trudności — w pewne pory roku — z przybywaniem wiernych na nabożeństwa. Odpowiadający na pytania kwestionariusza winni wymienić wsie należące do parafii, świętego Patrona i doroczne odpusty.

Odnosnie do ołtarzy i innych utensyliów kościelnych prawodawca zażądał podania liczby ołtarzy, obrazów, pieczęci zamykających relikwie świętych oraz zaznaczenia faktu konsekracji ołtarzy.

Nie mniej uwagi poświęcił biskup Nowodworski chrzcielnicom. Zgodnie z pytaniami zawartymi w kwestionariuszu, należało podać opis chrzcielnicy, jej wygląd zewnętrzny i zawartość. Pytano więc, w czym bezpośrednio znajduje się woda chrzcielna, kiedy i jak jest święcona woda do chrztu. Tu również była mowa o przechowywaniu olejów świętych, w jakim czasie po urodzeniu się dziecka odbywa się chrzest, czy w parafii są kobiety, które odpo-

⁷ ADP, Kwestionariusz z dnia 1 IX 1890 r. nr 1146, akta dotyczące wizyt biskupich zaczęte od 25 lutego 1885 do 1893 r., sygn. 178.

wiednio nauczone, mogą przy porodzie w niebezpiecznych przypadkach udzielać chrztu.

Przechodząc do Eucharystii, Nowodworski zwrócił uwagę na przechowywanie Najświętszego Sakramentu. Pierwsze pytania dotyczyły stanu tabernakulum i sposobu zabezpieczenia przed kradzieżą oraz jego przyozdobienia. Rządcy kościołów otrzymali polecenie opisanie puszek, w której przechowuje się konsekrowane hostie, oraz podania, czy pali się wieczna lampa, w jakich terminach dokonuje się renowacji i wystawienia w monstrancji.

Dalej prawodawca podał pytania związane z udzielaniem sakramentu chorych.

W punkcie o konfesjonalach, biskup w pierwszym rzędzie chciał się dowiedzieć o stanie i liczbie konfesjonałów znajdujących się w kościele. Następnie, czy proboszcz spowiada w nich wszystkich swoich penitentów, o jakiej porze dnia i ile osób przystępuje do spowiedzi wielkanocnej.

Potem biskup pytał o wygląd zewnętrzny ambony oraz jak często głoszone są nauki katechizmowe. Interesował się też przygotowaniem dzieci do pierwszej komunii św. i podręcznikami katechizmowymi.

Z kolei Nowodworski zajął się innymi sprzętami kościelnymi, takimi jak: organy, dzwonnica, proporzyczki, chorągiewki, krzyże procesjonalne, naczynia do wody święconej. Chciał się przy tym dowiedzieć, jaki jest ich stan:

Wąski punkt traktował o zakrystii. Następowały tu pytania dotyczące bieżącej kościelnej, monstrancji, kielichów, puszek: jaki jest ich wygląd i stan.

Dalej zawarte były w kwestionariuszu dość szczegółowe pytania dotyczące cmentarza kościelnego i grzebalnego. Pytania te szły w następującym kierunku: czy cmentarz jest ogrodzony i czy cmentarz przylegający do kościoła jest jednocześnie cmentarzem grzebalnym, jaki jest podział i stan cmentarza, czy ma własną kaplicę, w której można odprawiać mszę św.

W związku z bractwami i relikwiami rządcą diecezji pytał: czy w kościele znajdują się jakieś bractwa i od jakiego czasu, przez kogo założone, czy mają jakieś zapisy. Również relikwie: czy są autentyczne.

Nowodworski zajął się także zabudowaniami i gruntami plebańskimi, a więc domem plebana, zabudowaniami gospodarskimi: kiedy i z jakiego materiału zostały wykonane, w jakiej odległości znajdują się od kościoła, jaki jest gatunek gleby, ile morgów ziemi posiada pleban.

Sprawa biblioteki i archiwum parafialnego znalazła miejsce również w odrębnym punkcie kwestionariusza.

Pytania zawarte w części drugiej kwestionariusza dotyczyły najpierw liczby osób przystępujących do sakramentów św. oraz pytania o częstotliwość korzystania z tych sakramentów. Podjęta została też sprawa prowadzenia księgi i zapisywania liczby bierzmowanych parafian.

Następnie biskup Nowodworski przedstawił pytania traktujące o panujących cnotach i występkach. Należało wymienić cnoty i nałogi występujące w parafii. Dalej prawodawca pytał, czy w parafii jest pijaństwo, pieniactwo, kradzieże, czy są konkubinariusze, cudzołóżnicy, czy mają miejsce gorszące zabawy i inne ekscesy. Pytano także o środki zaradcze przeciwko tym skandalom.

Odpowiedzi na wyżej przedstawione pytania powinni sporządzić rządcy parafii, zgodnie z poleceniem prawodawcy diecezjalnego, w dwóch egzemplarzach. Jeden egzemplarz należy przesłać do konsystorza, a drugi zachować w archiwum parafialnym.⁸

⁸ Tamże.

2. NORMY DYSCYPLINARNE DLA DUCHOWIEŃSTWA

W XIX stuleciu życie religijne wiernych rozwijało się głównie w ramach organizacji parafialnej. Stąd też o skuteczności inicjatyw pasterskich biskupa diecezji decydowali duszpasterze parafialni. Oni bowiem, wykonując obowiązki kapłańskie pod kierownictwem i w zależności od swego ordynariusza, bezpośrednio oddziaływali na wiernych. Rozumiejąc to biskup Nowodworski wydał normy dyscyplinarne dla dziekanów, proboszczów i wikariuszy.

A) DZIEKANI

Biskup Michał Nowodworski doceniał rolę dziekanów w pracy duszpasterskiej. Po odbyciu pierwszej wizytacji w dniach 30 IX — 22 X 1890 r. w dekanacie ciechanowskim, ordynariusz płocki wydał 20 XII 1890 r. rozporządzenie do dziekanów dotyczące obowiązku wizytowania podległych im parafii.⁹ Akt prawny, zaadresowany do samych dziekanów, składa się z dwóch części. W części pierwszej Nowodworski przedstawił obowiązki dziekańskie, w drugiej zaś ukazał nowy sposób przebiegu wizytacji dziekańskich.

Na początku rozporządzenia rządca diecezji podkreślił, że praca dziekanów ułatwia biskupowi właściwe zarządzanie diecezją. Sądził, iż mógłby on nie dopuścić do wielu nieszczęść, gdyby wiedział o wszystkich sprawach od ludzi godnych zaufania. Uznawał dziekanów za ludzi pełnych zaufania, ponieważ zlecono im troskę o całość duszpasterstwa jako wybijającym się spośród innych. Powołując się na znane adagium prawa kanonicznego, nazywa dziekanów „oczami biskupa”. Uważał, że biskup dzięki nim sprawuje pieczę nad kapłanami i wiernymi oraz bardziej dowiadyuje się o ich potrzebach duchowych. Biskup Nowodworski domagał się od dziekanów, aby wiernie i sumiennie wypełniali swoje obowiązki słuchając głosu Kościoła. Dlatego przypominając im obowiązki, polecił:

1. Przekazywać kapłanom dekanatu listy pasterskie i rozporządzenia biskupa oraz konsystorza, a także dopilnować, aby proboszczowie do nich się stosowali.

2. Towarzyszyć biskupowi podczas wizytacji kanonicznej w dekanacie, powiadamiać o stanie poszczególnych kościołów, życiu i obyczajach księży kondekanalnych, gorliwie wypełniać nałożone obowiązki.

3. Informować konsystorz o wakujących beneficjach z racji śmierci lub innych przyczyn. W przypadku śmierci proboszcza dziekan winien zatroszczyć się o obsługę duszpasterską przez bliskiego i najwłaściwszego kapłana oraz dokonać inwentarza dóbr zmarłego.

4. Zwracać uwagę, aby wszyscy duchowni corocznie brali udział w rekolekcjach i zdawali egzamin z nauk teologicznych w celu otrzymania jurysdykcji.

5. Usuwać nieporozumienia, drobne wykroczenia i błędy kapłanów kondekanalnych, w razie skandalu i większych wykroczeń, po zdobyciu właściwych wiadomości, prawdziwie i w krótkim czasie przekazać sprawę biskupowi.

6. Kontrolować proboszczów, czy poprawnie prowadzą księgi metrykalne i spełniają należycie te zobowiązania, które prawo cywilne nakłada proboszczom w związku z tymi księgami.

⁹ Poszyt zawierający rozporządzenie liczy 4 karty zapisane starannym pismem: ADP, bez sygn.

7. Wprowadzać nowo mianowanych proboszczów i rządców kościoła w kanoniczne objęcie parafii. Dziekan czuwa także nad dokonaniem w 3 egzemplarzach inwentarza posiadłości danego kościoła. Egzemplarze te należy umieścić w archiwum parafialnym, w kancelarii dziekańskiej i w konsystorzu biskupim.

8. Przeprowadzać wizytacje parafii w swoim dekanacie, co jest najbardziej wiążącym obowiązkiem.¹⁰

W związku z wizytacjami dziekańskimi, biskup Nowodworski żądał, aby dziekani przeprowadzali je regularnie, ponieważ przez pewien czas były one zaniedbane.¹¹ W zasadzie jeszcze za rządów biskupa Franciszka Pawłowskiego (1836—1852) dziekani przeprowadzali takie wizytacje, potem zaś nie odbywano ich z różnych przyczyn. Biskup Nowodworski w omawianym rozporządzeniu dokładnie precyzuje sposób, w jaki wizytacje należy odbywać. Przedstawia również punkty, na które dziekani mieli udzielić sumiennych odpowiedzi. Domaga się przy tym prostoty i skromności w czasie przeprowadzania wizytacji przez dziekanów.

Dziekani mieli obowiązek wizytować — przynajmniej raz w roku — wszystkie kościoły parafialne i filialne oraz badać życie i obyczaje księży kondekanalnych, zawsze i wszędzie. Po przyjeździe na wizytację pierwszą czynnością wizytującego było zapoznanie się z treścią dekretów ostatniej wizytacji biskupiej i dziekańskiej w danej parafii oraz skontrolowanie, czy wszystkie zarządzenia zostały wykonane. Przy końcu roku, w grudniu, na dziekanie spoczywał obowiązek dokonania dwóch relacji z odbytej wizytacji. Jedną, związaną ze stanem materialnym i moralnym kościoła i parafii, zgodnie z punktami instrukcji, odsyłali do konsystorza płockiego. Drugą zaś, sporządzoną według podanych pytań, dotyczącą obyczajów życia kapłańskiego, przesyłali bezpośrednio do rządcy diecezji.

Należy dodać, iż tę drugą relację dziekani mieli wykonać, nie kierując się żadnymi względami czy uczuciami, udzielając odpowiedzi na przedstawione niżej pytania:

1. Czy proboszcz systematycznie i zgodnie z zarządzeniami prawodawcy spełnia obowiązki proboszczowskie związane ze służbą Bożą?

2. Czy troszczy się o przepowiadanie słowa Bożego podczas mszy św. uroczystych w niedziele i święta?

3. Czy proboszcz naucza dzieci katechizmu w ciągu całego roku w niedziele i święta po nieszporach nie mniej niż przez godzinę?

4. Czy wierni dorośli biorą udział w nabożeństwach tak licznie i regularnie, a dzieci, oprócz nabożeństw związanych z katechizacją, że z tego można wysnuć wniosek o sumiennosci i skuteczności pracy proboszcza?

5. Czy proboszcz chętnie i bez ociągania się wychodzi naprzeciw potrzebom duchownym chorych?

6. Czy można zauważyć postęp w życiu religijnym i moralnym wiernych, czy też jego brak pod kierownictwem aktualnego rządcy parafii?

7. Czy w parafii pracuje wikariusz, jak przebiega jego współpraca z proboszczem i odwrotnie? Jakie obowiązki duszpasterskie przekazał proboszcz wikariuszowi, czy zgadzają się ze sobą, co jest źródłem nieporozumień i który z nich zawinił?

¹⁰ Zob. „Wiadomości Pasterskie” 11 (1905) s. 729—730. Por. M. Grzybowski, art. cyt., s. 165—166.

¹¹ Tamże, s. 166.

8. Czy proboszcz lub jego wikariusz, jeżeliby im nakazano, pobieraliby większe „iura stolae” od swoich wiernych niż to jest wskazane?

9. Kto zajmuje się gospodarstwem proboszcza, ile kobiet załatwia sprawy domowe i w jakim są wieku?

10. Czy proboszcz lub jego wikariusz nie znaleźli się w podejrzanym sytuacji niemoralnego życia z racji kobiet znajdujących się w plebanii, czy też z racji wielokrotnych zaproszeń i wizyt w jego mieszkaniu, jak wielce?

11. Czy w stosunku do wzywanych do swojego mieszkania ujawnia skłonności do pokus lub niebezpieczeństw tego świata, czy nadmiernie pije wino i napoje wysokoprocentowe? Czy gra w karty i zajmuje się myślowstwem? Czy prowadzi zajęcia niestosowne dla swojego stanu i powołania duchownego? Czy zajmuje się zachłannym gromadzeniem pieniędzy i jest przez nie zniewolony?

12. Czy duchowni uczestniczyli w rekolekcjach i spowiadali się oraz jak często przystępują do sakramentu pokuty?¹²

Zarządzenie to pasterz diecezji zakończył zachętą, aby dziekani, którzy nie są w stanie wypełniać swoich obowiązków z powodu braku zdrowia, wieku lub innych racji, zrezygnowali dobrowolnie z urzędu. W tym miejscu powołał się na podobną prośbę swojego poprzednika na stolicy płockiej, biskupa Michała Poniatowskiego, który w liście pasterskim z 1775 r., w dziale o dziekanach pisał: „Gdyby byli tacy z was, co są poważni wiekiem lub słabi z powodu choroby lub innych przyczyn nie mogli być wystarczająco zaangażowani w powyższych funkcjach i w wypełnianiu tego tak wielkiego urzędu, najlepiej uczynią, jeżeli raczej dobrowolnie zrezygnują ze swego urzędu niż wypełniając go źle, chcieliby cudze grzechy i sobie, i nam przywłaszczyć”.¹³

Dziekani zostali zobowiązani do przechowywania otrzymanego rozporządzenia w swojej kancelarii i do sumiennego wypełniania zawartych przepisów w nim.

Można powiedzieć, że tak pomyślana i zrealizowana forma wizyt dziekańskich dawała pomyślne rezultaty. Umacniała się w ten sposób więź duchowieństwa parafialnego z centralą, eliminowano wiele niedociągnięć, biskupowi zaś przysparzało to sławy dobrego rządcy diecezji.

Wskazane wyżej rozporządzenia oraz okólniki i cyrkularze rządcy diecezji kierowane były drogą tzw. kurendy do dziekanów, ci zaś byli zobowiązani zapoznać z nimi poszczególnych rządców parafii, którzy z kolei powinni sporządzić kopie biskupich aktów prawnych, przeznaczone dla własnych archiwów. Mimo licznych nakazów i przypomnień biskupa Nowodworskiego, polecających dokładne odbieranie i realizowanie zarządzeń władzy diecezjalnej, zagadnienie to wielokrotnie nie znajdowało należytego zrozumienia.

W trosce o właściwą znajomość norm prawnych, mającą na uwadze brak przestrzegania przez proboszczów podanych wyżej poleceń władzy diecezjalnej, biskup Nowodworski wydał 16 II 1891 r. cyrkularz, w którym podaje specjalny sposób kolportażu przez dziekanów cyrkularzy wysyłanych z konsystorza. Dziekan po otrzymaniu z konsystorza rozporządzenia zobowiązany był do przesyłania go proboszczom dekanatu wraz z dołączonym od siebie pismem i podaniem kolejności, w jakiej przesyłka ma docierać do wyznaczonych parafii w zamkniętej torbie, do której klucz miał każdy proboszcz. Odebraną odezwę konsystorską każdy proboszcz powinien wpisać do księgi

¹² Tamże, s. 166—167.

¹³ Tamże, s. 167.

rozporządzeń diecezjalnych w ciągu 24 godzin od otrzymania przesyłki i odesłać ją do kolejno wskazanej parafii, zaznaczając na odezwie dziekańskiej datę jej przyjęcia i wysłania. Ordynariusz zabrania dodawania jakichkolwiek uwag i dopisków w tekście zarządzenia.¹⁴

Tym samym cyrkularzem z 16 II 1891 r., biskup Nowodworski zobowiązuje dziekanów do posiadania, oprócz dziennika ekspedycyjnego, także dziennika czynności, służącego do zapisywania pod kolejnym numerem: daty, numeru i treści dokumentów przychodzących do parafialnej kancelarii. Ponadto w tym dzienniku należy umieścić datę odebrania, załatwienia i wyekspediowania tych dokumentów oraz sposób ich załatwienia i „rubrum”, tj. adnotację mówiącą, do jakich akt mają one być złożone.¹⁵

Wypełnienie wszystkich zadań duszpasterskich nie byłoby możliwe bez zachowania rezydencji duszpasterza. Pasterz diecezji, w okólniku z dnia 27 I 1894 r. pisze, że obowiązek rezydencji powinien być przestrzegany. W związku z tym postanawia, iż dziekan ma prawo do wyjazdu jedynie do ośmiu dni włącznie.¹⁶

Tak więc w diecezji płockiej pod rządami biskupa Michała Nowodworskiego dziekani sprawowali swoją władzę w dwóch płaszczyznach. Z jednej strony przekazywali kapłanom kondekanalnym, a przez nich wiernym rozporządzenia duszpasterskie biskupa, a z drugiej strony informowali pasterza o tym, co się dzieje w terenie w dziedzinie religijno-moralnej. Byli więc ogniwem łączącym biskupa z kapłanami i wiernymi.

B) PROBOSZCZOWIE I WIKARIUSZE

Biskup Michał Nowodworski wskazywał, że głównym celem duszpasterstwa parafialnego jest uświęcanie wiernych. W cyrkularzu z dnia 25 I 1891 r. wydanym z racji Wielkiego Postu przypomina kapłanom parafialnym, aby przez pogłębienie zasad wiary, kult liturgiczny i sprawowanie sakramentów św. prowadzili ludzi do zbawienia.¹⁷ Ponadto księży wiele wysiłku poświęćali sprawom gospodarczym w parafii, trosce o miejsce kultu, plebanii i budynkom parafialnym. Dziekani w swoich raportach informowali o zaniedbaniach w tej dziedzinie, na co konsystorz reagował odpowiednim pismem do rządcy parafii, w którym zobowiązywał go do usunięcia stwierdzonych braków.

Odpowiedzialność za życie religijne i troska o sprawy materialne w parafii spoczywa na proboszczu. Rolę pomocniczą w duszpasterstwie parafialnym spełniali wikariusze. Należy dodać, że młode pokolenie księży, a więc wikariusze, pochodzili przeważnie ze wsi. Pozostawali oni w opozycji do dotychczasowych koncepcji duszpasterskich.¹⁸ Chcąc zapobiec konfliktowej sytuacji między proboszczami i wikariuszami, wydał biskup Nowodworski akt prawny regulujący ich współpracę.

W rozporządzeniu z 18 VIII 1892 r. prawodawca diecezjalny twierdzi, że

¹⁴ Zob. ADP, Księga ustaw i rozporządzeń... od roku 1884, bez sygn., n. 397 (strony bez numeracji). Por. W. Góralski, Źródła poznania prawa partykularnego diecezji płockiej, „Studia Płockie” 8 (1980) s. 52.

¹⁵ Zob. ADP, Księga ustaw i rozporządzeń... od roku 1884, bez sygn., n. 397 (strony bez numeracji).

¹⁶ Tamże, n. 287.

¹⁷ ADP, Księga ustaw i rozporządzeń... od roku 1884, n. 103.

¹⁸ D. Olszewski, Z zagadnień religijności w diecezji płockiej w XIX wieku, „Studia Płockie” 3 (1975) s. 347—357.

proboszcz jest pasterzem parafii, a wikariusz, będąc jego pomocnikiem, wykonuje swoje obowiązki za zgodą proboszcza. W tymże rozporządzeniu pisze dalej, że proboszcz winien stołować wikariusza u siebie i zapewnić mu mieszkanie. Wikariuszowi wyręczającemu proboszcza w pełnieniu posług duszpasterskich przysługuje odpowiednie wynagrodzenie.¹⁹

Ustawodawca diecezjalny pilnie czuwał nad życiem intelektualnym kapłanów. W cyrkularzu z 27 I 1884 r., skierowanym do duchowieństwa swojej diecezji, przypomina o wprowadzonym od 13 III 1884 r. obowiązku trzyletnich egzaminów neoprezbiterów. Wspominany cyrkularz postanawia, że w pierwszych trzech latach po ukończeniu seminarium każdy wikariusz powinien co roku złożyć egzaminy przed profesorami seminarium duchownego. Egzaminy dotyczą następujących przedmiotów teologicznych: Pisma św., teologii dogmatycznej, teologii moralnej, prawa kanonicznego oraz historii Kościoła. Materiał egzaminacyjny obejmuje zagadnienia wykładane w ciągu roku seminaryjnego, który poprzedza egzaminy. Aby materiał egzaminacyjny był dobrze przygotowany, a same egzaminy w miarę prawdziwym odzwierciedleniem wiedzy zdających, Nowodworski zobowiązuje kapłanów do dobrego przygotowania się ze wszystkich wymienionych przedmiotów. Następnie dodaje, iż egzamin będzie miał miejsce tylko z dwóch przedmiotów, stosownie do pytań, jakie zostaną wyciągnięte losem.²⁰

Wypełnienie wszystkich zadań duszpasterskich nie byłoby możliwe bez rezydencji duszpasterza. Biskup Nowodworski kładzie więc ogromny nacisk na wspomniany obowiązek w odniesieniu do proboszcza i wikariusza. Obowiązek zatem rezydencji nie pozwala księżom na częstsze wyjazdy poza granice parafii, stwierdza wspomniany cyrkularz z 27 I 1894 r. Dlatego też ordynariusz postanawia, co następuje:

1. Jeżeli proboszcz chce wyjechać na czas dłuższy niż 8 dni, winien otrzymać pozwolenie od konsystorza.
2. Wikariusz nie może nawet na jeden dzień opuścić parafii bez pozwolenia proboszcza. Na czas dłuższy niż tydzień pozwolenie wydaje dziekan, a na ponad 2 tygodnie — konsystorz.
3. Wikariusz wychodząc z domu powinien zawsze powiadomić proboszcza, gdzie należy go szukać w przypadku żądania posługi religijnej.

Biskup Nowodworski położył wielki nacisk na pogłębienie duchowości kapłańskiej. Praca biskupa nad uświęceniem kapłanów szła w dwu kierunkach. Pierwszy zdążył do pogłębiania formacji moralnej kleru diecezjalnego. W okólniku do duchowieństwa swojej diecezji z dnia 10 XI 1890 r. pasterz pisze o sprawach życia i obyczajów kleru. Przypomina duchownym o ich odpowiedzialności przed Bogiem za styl życia kapłańskiego, co powinno skłonić ich do poprawy życia. Źródłem wszelkiego zła w Kościele jest bogactwo kapłanów. Przynależność do stanu duchownego, nadmienia ordynariusz, zobowiązuje do skromności i bezinteresowności, co ma się ujawniać m.in. w odpowiednim urządzeniu mieszkania i unikania wszelkich form przepychu oraz w pobieraniu opłat z racji wykonywanych posług religijnych zgodnie z przepisami Kościoła.²¹

¹⁹ „Wiadomości Pasterskie” 10 (1905) s. 785—786. Por. ADP, Rozporządzenie z 15 V 1893 r., nr 1097, Akta dotyczące wikariatów oraz przepisów o wikariuszach od 26 marca 1866 r., sygn. 236; Por. ADP, Cykularz z 27 I 1894 r., nr 287, Księga ustaw i rozporządzeń... od roku 1884, n. 397.

²⁰ ADP, Księga ustaw i rozporządzeń... od roku 1884, n. 287.

²¹ Tamże, n. 37.

We wspomnianym wcześniej cyrkularzu z dnia 27 I 1894 r., biskup Nowodworski nakazuje kapłanom, aby nie zajmowali się światowymi przyjemnościami, zabawami i wizytami. Poleca duchownym poświęcać czas wolny rekreacji oraz czytaniu książek (zwłaszcza Pisma św.) i studium teologicznemu.²²

Aby zapobiec przypadkom zaniedbywania noszenia stroju kapłańskiego, biskup Nowodworski, w cyrkularzu z dnia 22 IX 1894 r., nr 2162, poleca zabraniać obcym kapłanom dostępu do ołtarza i administrowania sakramentów świętych dotąd, aż nie wykażą się koniecznymi dokumentami.²³

Drugi kierunek pracy Nowodworskiego nad duchowością kapłańską to przywrócenie rekolekcji dla kapłanów.²⁴ Dlatego to zaraz po objęciu rządów w swojej diecezji wydał biskup odezwę dotyczącą tego rodzaju ćwiczeń duchownych. Na wstępie wzywa kapłanów na trzydniowe rekolekcje do seminarium płockiego, podając cztery terminy ich odbycia. Dalej pisze, że celem ćwiczeń rekolekcyjnych jest pogłębienie pobożności kapłańskiej dla pożytku wiernych i własnego zbawienia.²⁵

W związku z remontem seminarium w 1894 r., Nowodworski zobowiązał kapłanów, by odprawili rekolekcje indywidualnie („u siebie w domu” przez dwa lub trzy dni).²⁶

Ordynariusz podkreślał znaczenie tzw. kolędy parafialnej. W związku z tym wydał cyrkularz dnia 27 I 1894 r. Na początku tego dokumentu zobowiązuje duszpasterzy do sporządzenia rzetelnego spisu parafialnego. Dalej nakazuje, aby zaniedbane w wielu miejscach wizyty wznowić. Następnie precyzuje cel i sposób odbywania kolędy. Proboszcz lub jego wikariusze mają przeprowadzać tę wizytę nie w celu zbierania ofiar, lecz jedynie w gorliwej trosce o powierzone im pieczy dusze. W niedzielę poprzedzającą rozpoczęcie kolędy należy podać parafianom termin planowanej kolędy i wyjaśnić jej znaczenie. Co do sposobu jej przebiegu, biskup płocki podaje obrzęd liturgiczny i dialog z wiernymi. Gdy mowa o pierwszym obrzędzie, to ma on charakter nabożeństwa. Rozpoczyna się od pozdrowienia Pana Boga. W dialogu z wiernymi należy tak ułożyć program, by znaleźć czas nie tylko na zebranie danych odnośnie do życia religijnego wiernych, ale także na ukazanie członkom danej rodziny możliwości rozwoju ich życia religijnego. Podaje następnie Nowodworski konkretne formy przeprowadzania rozmowy z dziećmi, młodzieżą, starcami, wdowami, małżonkami, żonami, służącymi, dorosłymi, pannami, sierotami i chorymi. Z kolei ordynariusz mówi o możliwości przeprowadzenia kolędy w większych parafiach w ciągu dwóch lub trzech lat. Na koniec poleca duszpasterzom, aby po odbyciu kolędy poinformowali wiernych o swoich spostrzeżeniach.²⁷

W trosce o coraz to nowych i licznych adeptów do kapłaństwa, Nowodworski kładzie na barki proboszcza odpowiedzialność w dziedzinie powołań kapłańskich. Zobowiązuje więc proboszczów do rzetelnej informacji władz seminaryjnych o przymiotach charakterystycznych alumna i jego rodziny.²⁸

²² Zob. tamże, n. 287.

²³ Zob. „Wiadomości Pasterskie” 11 (1905) s. 728.

²⁴ Polski Słownik Biograficzny, t. 23/2, z. 97, Wrocław 1978, s. 370.

²⁵ ADP, Odezwą biskupa Nowodworskiego z dnia 26 VI 1890 r., Księga ustaw i rozporządzeń... od roku 1884, n. 864.

²⁶ ADP, Rozporządzenie Konsystorza Płockiego z dnia 8 VI 1894 r., Księga ustaw i rozporządzeń... od dnia 14 września 1863 r.

²⁷ ADP, Księga ustaw i rozporządzeń... od roku 1884, n. 288.

²⁸ Cyrkularz z 27 I 1894 r., Nr 3000, „Wiadomości Pasterskie” 12 (1905) s. 790.

Mając na uwadze posiadanie niezbędnych wiadomości o potrzebach i stanie diecezji, Nowodworski — rozporządzeniem z 6 III 1896 r., nr 525 — nakazuje proboszczom i wikariuszom, aby złożyli osobiście lub przez dziekana relacje o podjęciu obowiązków w nowej parafii.

W tym samym dokumencie prawodawca zobowiązuje proboszczów do prowadzenia księgi kasowej, opieczętowanej przez dziekana.²⁹

Dla zapewnienia porządku w bractwie oraz zapobieżenia nadużyciom, biskup wydaje rozporządzenie, na mocy którego dozór nad bractwami istniejącymi przy kościołach parafialnych oddaje proboszczom. Proboszczowie rozporządzają dochodami, a dochody i wydatki mają być notowane.³⁰

Odnosnie do dobrowolnych ofiar składanych na tacę lub też do skarbonek, ordynariusz zarządził, aby wyłącznie proboszczowie rozporządzali tymi pieniędzmi, przeznaczając je na potrzeby kościoła.³¹

Biskup Nowodworski mówi też o prawie proboszcza do dyspensowania od postu i wstrzemięźliwości. Rządca diecezji poleca, aby w poszczególnych wypadkach proboszczowie dyspensowali, dla słusznej przyczyny, poszczególne osoby lub rodziny swej parafii, nakładając na dyspensowanych obowiązek modlitwy lub jałmużny.³²

Postawa biskupa domagająca się od kapłanów pogłębienia wiedzy teologicznej i formacji duchowej świadczy, że chciał mieć w diecezji kapłanów odpowiedzialnych za pracę duszpasterską.

3. SEMINARIUM DUCHOWNE

Biskup Nowodworski, jako były profesor Akademii Duchownej w Warszawie, zdawał sobie sprawę, jak wielką rolę w życiu diecezji odgrywa dobrze funkcjonujące seminarium. Zaraz po ingresie dnia 18 VI 1890 roku, złożył pierwszą wizytę w seminarium płockim.³³

Po zapoznaniu się ze stanem majątkowym uczelni, chcąc zapewnić jej właściwy rozwój, ordynariusz postanowił zabezpieczyć i powiększyć jej dochody przekazując swoje pieniądze na ten cel.

Zatroszczył się następnie o podniesienie poziomu naukowego kleryków. Czuwał, aby seminarium kształciło mądrych i dobrych kapłanów. Realizację tego zadania rozpoczął już w chwili przyjmowania kandydatów do seminarium. Szczególny nacisk kładł na egzamin wstępny, któremu sam przewodniczył. Przynajmniej zdecydowaną większość kandydatów przyjmował osobiście.³⁴

Biskup Nowodworski często odwiedzał seminarium podczas roku akademickiego. Brał również udział w egzaminach i posiedzeniach sesji pedagogicznych. Nieraz jego obecność może kępowała kierownictwo seminarium, ale częściej pomagała w natychmiastowym rozstrzygnięciu trudniejszych

²⁹ „Wiadomości Pasterskie” 10 (1905) s. 728—729.

³⁰ ADP, Akta dotyczące wikariatów oraz przepisów o wikariuszach od 26 marca 1866 r., sygn. 236.

³¹ Tamże.

³² ADP, Cyrkularz z 25 I 1891 r., Księga ustaw i rozporządzeń... od roku 1884, n. 103. Por. ADP, Rozporządzenie z dnia 6 III 1896 r., n. 525, § 2, Księga ustaw i rozporządzeń... od 14 września 1863 r. Por. ADP, Cyrkularz z dnia 21 I 1894 r., Księga ustaw i rozporządzeń... od roku 1884, n. 288.

³³ Zob. „Przegląd Katolicki” 28 (1890) s. 440—441.

³⁴ Encyklopedia Kościelna Nowodworskiego, t. 22, Warszawa 1898, s. 28.

kwestii. Na tych sesjach ordynariusz dobrze poznawał alumnów, ich zdolności i wady.

Poznawał też swoich przyszłych współpracowników również z wykładów. Był profesorem wymagającym, miał zdolności pedagogiczne, prowadził wykłady z teologii pastoralnej. Wreszcie podczas nabożeństw w katedrze i podczas długich wizytacji diecezji poznawał alumnów, ich stosunki rodzinne, troski i obawy.

W swoich przemówieniach do kleryków, wygłaszanych przy rozmaitych okazjach, biskup zapewniał ich o swojej miłości; mówił im, że czeka na owoce, jakie ma przynieść ich formacja umysłowa i duchowa.

Dostrzegał konieczność przeprowadzenia reform naukowych i wychowawczych w swoim seminarium. W związku z tym wprowadził w 1895 r. sześcioletni system trwania nauki w seminarium.³⁵ Pierwsze dwa lata początkowe przeznaczono na uzupełnienie wiadomości ogólnych z zakresu szkoły średniej, filozofia i teologia trwały cztery lata.

Praktycznym dowodem troski rządcy diecezji o seminarium jest ułożenie i ogłoszenie regulaminu dla tej uczelni 22 X 1895 r. pt. „Zasady i przepisy życia seminaryjnego”.³⁶ Zasady te wydano drukiem pt. „Reguła”. Do czasów biskupa Nowodworskiego alumnów wychowywano według regulaminu ułożonego przez biskupa M. Poniatowskiego.³⁷

Przystępując do przedstawienia ogólnej treści „Reguły” M. Nowodworskiego, należy na wstępie zaznaczyć, że składa się ona ze wstępu, 18 stron właściwego tekstu, i podzielona jest na pięć części:

- a) porządek dzienny — stron 3,
- b) porządek tygodniowy — stron 2,
- c) porządek roczny — stron 5,
- d) pomoc i posługa koleżeńska w seminarium — stron 4,
- e) obowiązki obyczajności względem przełożonych, kolegów i innych osób — stron 4.

Najwięcej zatem miejsca poświęcono porządkowi rocznemu. Układając regulamin, biskup oparł go na najlepszych wzorach.

We wstępie do ogłoszonego przez siebie regulaminu biskup Nowodworski podaje, że celem seminarium jest przygotowywanie kandydatów do kapłaństwa.

Porządek dzienny przepisany przez prawodawcę przedstawiał się następująco:

godz. 5⁰⁰ — Wstanie punktualnie z dzwonkiem. W ferie Świąt Bożego Narodzenia i Wielkanocy oraz w dzień zapustowy wstanie o godz. 6⁰⁰. Wstanie to pierwszy moment dnia, w którym należy zwrócić się do Boga. W związku z tym kleryk zaraz po przebudzeniu czyni znak krzyża, serce swoje ofiaruje Chrystusowi i Jego Matce, a potem zaraz wstaje.

” 5³⁰ — Modlitwy poranne. Rozmyślanie. W czasie medytacji kleryk wniwnien wzbudzić w sobie odpowiednie uczucia i podjąć pobożne postanowienia.

” 6⁰⁰ — Msza św., w której uczestniczą wszyscy alumni, uświadamiając sobie, iż w przyszłości sami będą sprawować Najświętszą Ofiarę.

³⁵ S. Gajewski, Diecezja płocka w latach 1864—1914, „Studia Płockie” 3 (1975) s. 314. Por. „Miesięcznik Pastorski Płocki” 7 (1910) s. 172.

³⁶ ADP, Zasady i przepisy życia seminaryjnego, bez sygn.

³⁷ F. Kacprzycki, Seminarium płockie, założenie i organizacja prawna 1710—1971, Lublin 1971 (mps w ADP), s. 63.

- " 7⁴⁵ — Śniadanie. Następnie od godz. 8⁰⁰ do godz. 12⁰⁰ jest praca naukowa na wykładach lub studium prywatne.
- " 12¹⁵ — Obiad. Adoracja Najświętszego Sakramentu. Rekreacja.
- " 14⁰⁰ — Nauka aż do godz. 18⁰⁰.
- " 18⁰⁰ — Czytanie duchowne.
- " 18³⁰ — Kolacja, adoracja Najświętszego Sakramentu, rekreacja.
- " 20⁰⁰ — Modlitwy wieczorne w kaplicy. Potem krótka modlitwa przed Najświętszym Sakramentem.³⁸

Już z powyższego przedstawienia porządku dziennego podanego przez Nowodworskiego można zauważyć, że regulamin posiadał wiele wskazań wychowawczych i ascetycznych. Zebrane przepisy są roztropne i możliwe do wykonania. Autor „Reguły” zna dobrze życie seminaryjne, podaje nadprzyrodzoną motywację codziennych czynności. „Reguła” jest pomyślana jako przewodnik życia doskonalszego dla kłeryka, a nie tylko jako przepisy porządkowe, potrzebne do wspólnoty seminaryjnej.

Biskup Nowodworski zajął się również doбором profesorów w seminarium. Żądał, aby profesorowie posiadali wielką wiedzę i zdolności pedagogiczne. Dlatego też wysyłał kapłanów na studia w kraju i za granicę, by zdobywali wykształcenie specjalistyczne. W całym cesarstwie rosyjskim istniała tylko jedna wyższa uczelnia teologiczna — w Petersburgu. Za rządów biskupa Nowodworskiego z diecezji płockiej przebywało tam 5, a nawet 6 księży.³⁹

Można więc powiedzieć, że w czasie sześćdziesięciu rządów diecezją biskup Nowodworski dużo zdziałał dla swego seminarium.

4. SPRAWOWANIE KULTU BOŻEGO

W latach pasterzowania diecezją płocką przez biskupa Michała Nowodworskiego, kult parafialny opierał się na ustalonym od dawna schemacie: nabożeństwa parafialne oraz administracja sakramentów świętych. Te formy kultu parafialnego były wspólne dla wszystkich diecezji polskich.⁴⁰

a) PRAWO LITURGICZNE

W XIX w. spotykamy różnorodność nabożeństw sprawowanych w diecezji płockiej. Biskup Nowodworski zdawał sobie sprawę, jak wielką wagę przywiązują ludzie do tej formy wyrażania swych przekonań religijnych. Dlatego też, gdy było to możliwe, sam brał udział w nabożeństwach parafialnych, czy to podczas wizytacji, czy też w katedrze, w ustalone przez pontyfikał rzymski święta.

Rządca diecezji troszczył się o to, aby życie duszpasterskie i liturgiczne w diecezji odpowiadało wymaganiom i potrzebom Kościoła.

Okólnikiem z dnia 7 II 1894 r., nr 421, ordynariusz zabrania łączenia niezporów z głównym nabożeństwem przez ich celebrację zaraz po zakończonej sumie.

Dnia 22 IX 1894 r. wydał rządca diecezji okólnik dotyczący nabożeństwa parafialnego. Dokument ten wprowadzał zasady liturgiczne zawarte następnie

³⁸ Zob. M. Nowodworski, Reguła, s. 5—7.

³⁹ S. Gajewski, art. cyt., s. 314.

⁴⁰ Zob. D. Olszewski, art. cyt., s. 332—339; tenże, Świadomość wspólnoty religijnej i jej społeczne uwarunkowania w Kościele polskim w XIX wieku, „Studia Theologica Varsaviensia” 12 (1974) nr 1, s. 230—240.

w podręczniku Nowowiejskiego „Ceremoniał Parafialny”, „tamquam legem dioecesanam sub culpa obligatorium”.⁴¹ Ceremoniał ten zyskał moc prawa diecezjalnego. W ten sposób biskup ujednolicił sposoby sprawowania obrzędów kościelnych w diecezji płockiej.

Wielką wagę przywiązywał pasterz do kultu Matki Bożej. W związku z tym nakazywał kapłanom odmawianie jednej części różańca (od 1 X do 2 XI) we wszystkich parafiach diecezji, powołując się na Stolicę Apostolską. Duchowni zostali zobowiązani do celebrowania różańca wieczorem, o dogodnej dla wiernych godzinie, wobec wystawionego Najświętszego Sakramentu. Porządek tego nabożeństwa miał być następujący: wystawienie Najświętszego Sakramentu, jedna część różańca, litania do Matki Bożej, błogosławieństwo.⁴²

Ponieważ dla przeważającej liczby wiernych kontakt z kościołem parafialnym był możliwy tylko w niedziele i święta, dlatego też dla usprawnienia tego kontaktu ordynariusz przepisał następujący porządek nabożeństw:

Do południa:

godz. 7⁰⁰ Śpiew jutrzni.

” 8⁰⁰ Śpiew godzinek do NMP przez wiernych.

” 8³⁰ Różaniec (śpiewany).

” 10³⁰ Suma poprzedzona w niedzielę aspersioną i procesją; po Ewangelii winno być kazanie.

Po południu:

godz. 16⁰⁰ nieszpory i czytanie żywotów świętych.⁴³

Tak więc postanowienia te dokładnie i drobiazgowo określają czas odprawiania nabożeństw niedzielnych i świątecznych, a nawet podają godziny mszy św. w dni powszednie. Prawodawca diecezjalny ustala również czas celebracji nabożeństw okresowych, takich jak: gorzkie żale, nabożeństwo majowe, czerwcowe, październikowe itd.⁴⁴

To szczegółowe określenie terminów nabożeństw wynikało zapewne z pewnych wykroczeń w tej dziedzinie, jakie musiały się zdarzać w diecezji w tamtych czasach. Rządca diecezji w ten sposób nie tylko rozwijał życie religijne wiernych, ale także zlikwidował istniejące nadużycia i ułatwił swoim kapłanom wypełnianie poleconych im zadań duszpasterskich.

b) SAKRAMENTY ŚW.

Biskup Nowodworski jako pasterz diecezji wiele uwagi poświęcił sprawowaniu sakramentów świętych, takich jak: chrzest, bierzmowanie, Eucharystia, pokuta, namaszczenie chorych, małżeństwo.

Gdy chodzi o sakrament chrztu, to prawodawca diecezjalny, powołując się na list pasterski Bernarda Maciejowskiego z 1607 r., zobowiązał rektorów kościołów do troski o chrzcielnicę. Miała ona być czysta i zamknięta. W miarę potrzeby należy oczyszczać wodę i naczynie, w którym była przechowywana. Płótno, przez które przecedzano wodę, należy spalić. Woda chrzcielna powinna być przechowywana pod kluczem.⁴⁵

⁴¹ D. Olszewski, Z zagadnień religijności... w XIX wieku, „Studia Płockie” 3 (1975) s. 337. Por. „Wiadomości Pasterskie” 10 (1905) s. 665.

⁴² „Wiadomości Pasterskie” 10 (1905) s. 666.

⁴³ Leges Dioecesanae Apolinarego Wnukowskiego, Płock 1906, s. 5—6.

⁴⁴ Zob. tamże, s. 6—8.

⁴⁵ ADP, Akta dotyczące wizyt biskupich zaczęte od 25 lutego 1885 do 1893 r. sygn. 178.

Ordynariusz mówi również o przechowywaniu olejów świętych z krzyżmem, które winny się znajdować w błyszczących naczyniach w skrytce zbudowanej w rogu ołtarza.⁴⁶

W odniesieniu do bierzmowania, prawodawca diecezjalny rozporządzeniem dotyczącym wizytacji pasterskich polecił diakonom towarzyszącym biskupowi podczas wizytacji, aby głosząc nauki przygotowywali wiernych do przyjęcia tego sakramentu.⁴⁷ W czasie swego pasterzowania biskup Nowodworski wybierzmował setki osób dziennie, szczególnie podczas wizytacji.⁴⁸

W odniesieniu do Eucharystii prawodawca diecezjalny postanawia, by puszka z Najświętszym Sakramentem była pokryta białym jedwabnym welonem. Poleca, aby tabernakulum było wykonane z drzewa, ozdobione, zawsze czyste oraz zabezpieczone solidnym zamknięciem. Dalej zakazuje wystawienia Najświętszego Sakramentu bez ogólnego upoważnienia i licencji biskupa. Z kolei, odwołując się do synodu plockiego z 1733 r., nakazuje odnawianie Eucharystii zimą co 15 dni, zaś latem co 8 lub 10 dni. Następnie mówi o przechowywaniu kluczyka do tabernakulum. Kluczyk ten powinien przechowywać proboszcz, wikary lub też winien znajdować się w zakrystii.⁴⁹

Sporo miejsca poświęcił biskup Nowodworski sakramentowi pokuty. Nawiązując do listu pasterskiego „Maciejowiana”, podaje miejsce i liczbę konfesjonatów w kościele.⁵⁰ Wszystkie kościoły powinny mieć miejsce przeznaczone do słuchania spowiedzi. Ponadto ordynariusz zabrania słuchania spowiedzi w domu i zakrystii oraz nocą, przy czym wyjątek od tej normy stanowiła spowiedź kapłanów, ludzi głuchych i głuchoniemych oraz chorych. Konfesjonał winien posiadać kratkę.⁵¹ W cyrkularzu z dnia 5 I 1891 r., nr 103, napomina duszpasterzy, by przejęci troską o zbawienie dusz, z odpowiednią roztropnością i miłością służyli wiernym w konfesjonale. Oprócz tych przymiotów spowiednika — mówił dalej Nowodworski — kapłan zasiadający w konfesjonale powinien posiadać ducha szczególnego poświęcenia i niezwykłej cierpliwości.

Na rządców parafii prawodawca diecezjalny nakłada obowiązek przecho-

⁴⁶ Zob. tamże.

⁴⁷ „Przegląd Katolicki” 48 (1890) s. 760.

⁴⁸ Bp M. Nowodworski przeprowadził wizytację następujących parafii: 1890 r. — Łopacin, Kraszewo, Malużyn, Głinojeck, Sulerzysk, Niedzbórz, Lekowo, Łysakowo, Grudusk, Koziczynek, Zielona, Krasne, Węgorzewo, Opinogóra, Ciechanów, Przedwojewo Pałuki, Gołymín, Ciemnowko, Sońsk; 1891 r. — Goleszyn, Kurowo, Mochowo, Sierpc, Rościszewo, Biezuń, Gradzanowo, Unieck, Raciąż, Klukowo, Strzegocin, Gzów, Przewodowo, Pułtusk, Dzierżenin, Smogorzewo; 1892 r. — Przasnysz, Węgra, Czernice, Pawłowo, Krzynowłoga Mała, Krzynowłoga Wielka, Chorzele, Dzierzgowo; 1893 r. — Wieczfnia, Grzebsk, Janowo, Zaremby, Myszyniec, Łyse, Kadzidło, Ostrołęka, Rzekuń, Czerwin, Spethal Górny, Chełmnica, Lipno, Karnkowo, Sकेpe, Ligowo, Tłuchowo; 1894 r. — Karniewo, Maków, Czerwonka, Gąsewo, Płoniawy, Krasnosielc, Nowa Wieś, Sielun, Szeków, Szwelice, Brok, Poręba, Brańszczyk, Długosiodło, Ostrów, Jasienica, Andrzejewo, Czyżew; 1895 r. — Chrostkowo, Dulsk, Dobrzyń n. Drwęcą, Radomin, Trąbin, Rypin, Skrwilno, Gójsk, Nasielsk, Winnica, Zambski, Obryte, Pniewo, Popowo, Serock; 1896 r. — Pomiechowo, Zakroczym, Kroczewo, Płońsk, Baboszewo.

⁴⁹ ADP, Akta dotyczące wizyt biskupich zaczęte od 25 lutego 1885 do 1893 r., sygn. 178.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ ADP, Akta dotyczące wizyt biskupich od 25 lutego 1885 do 1893 r., sygn. 178. Por. Rozporządzenie z dnia 19 III 1891 r., Nr 42616, „Wiadomości Pasterskie” 10 (1905) s. 668.

wywania oleju chorych oddzielnie od innych i w skrytce zamocowanej do muru przy wielkim ołtarzu.⁵²

Dużą wagę przywiązywał biskup Nowodworski do sakramentu małżeństwa. Kładł nacisk na obowiązujące przepisy prawa kanonicznego w tej materii.

W związku ze zdarzającymi się wypadkami wielożeństwa, prawodawca — okólnikiem z listopada 1891 r. — nakazuje kapłanom zatrudnionym w duszpasterstwie dokładnie badać stan wolny petentów. Inspirację stanowiło tutaj cywilne prawo krajowe z 1836 r., art. 3, oraz dawne synody prowincjonalne i płockie.

Następnie ordynariusz podaje czas przedstawiania świadectwa oraz innych dokumentów, które nupturienci obowiązani są złożyć przed błogosławieniem ich związku małżeńskiego:

1. Jeżeli nupturienci są z różnych parafii tej samej diecezji, to powinni na trzy dni przed ślubem złożyć proboszczowi błogosławiącemu małżeństwo świadectwo wygłoszenia zapowiedzi z zaznaczeniem, iż narzeczony czy narzeczona jest kawalerem albo panną. Należy też podać, że nie wykryto przeszkód.

2. Jeżeli nupturienci są z różnych diecezji, to zobowiązani są jeszcze dostarczyć świadectwo stanu wolnego ze wzmianką, że się nie wyprowadzili z parafii po wyżej wskazanych latach. W przypadku wątpliwości świadectwo to ma być potwierdzone przez odpowiednią kurię biskupią.

3. Jeżeli nupturienci są z innych krajów, to winni przedstawić świadectwo stanu wolnego od swojej kurii biskupiej.

Jeżeli diecezjanie płocky wyprowadzili się z granic parafii przynajmniej na 6 miesięcy przed ślubem:

a) do innej parafii płockiej diecezji, to powinni przed zapowiedziami okazać świadectwa z tyłu parafii o wolnym stanie, w ilu zamieszkiwali w ciągu tego okresu;

b) jeżeli wyprowadzili się do parafii obcej diecezji, to obowiązani są przedstawić tyle świadectw stanu wolnego, w ilu parafiach przebywali po dojeździe do lat (dziewczyna do 16, chłopiec do 18). Świadectwa te mogą być zastąpione jednym, wydanym przez kurię biskupią;

c) jeżeli wyjechali do obcych krajów, to mogą przedłożyć świadectwa biskupów tych diecezji, w granicach których przebywali.

Obcy diecezjanie powracający do swego kraju z zagranicy, muszą udowodnić swój stan wolny od czasu dojeźścia do wieku prawnego, zgodnie z zasadami nadanymi dla obcokrajowców i obcych diecezjan.

Z kolei obcokrajowcy podają świadectwo „de libero statu” od swego biskupa i biskupów tych diecezji, w których od czasu dojeźścia do wspomnianego wieku zamieszkiwali przynajmniej przez kilka miesięcy.⁵³

Tym samym okólnikiem pasterz diecezji przypomina duszpasterzom, aby przed przyjęciem na zapowiedzi odbyli z petentami egzamin przedślubny. Rządca diecezji wskazuje przy tym, że ten egzamin jest podwójny: specjalny — ze znajomości prawd wiary i ogólny — z każdej strony oddzielnie, celem wykrycia przeszkód kanonicznych. W egzaminie ogólnym uczestniczą także świadkowie. Z kolei ordynariusz podaje dokładny sposób przeprowadzenia tego egzaminu.⁵⁴

⁵² ADP, Akta dotyczące wizyt... od 25 lutego 1885 do 1893 r., sygn. 178.

⁵³ „Wiadomości Pasterskie” 10 (1905) s. 669—670. Por. ADP, Rozporządzenia biskupów i listy pasterskie z lat 1751—1893, sygn. 490.

⁵⁴ ADP, Rozporządzenia biskupów i listy pasterskie z lat 1751—1893, sygn. 490

Okólnikiem z 5 XII 1891 r. biskup Nowodworski zobowiązuje kapłanów do głoszenia nauki o małżeństwie przez kilka niedziel w ciągu roku. Zwraca uwagę na znajomość przeszkód małżeńskich wśród parafian. Wylicza również kanoniczne przyczyny niezbędne do uzyskania dyspensy. Oto one:

1. Ciasnota miejsca — występuje wówczas, gdy petentka nie może w danej miejscowości znaleźć właściwego partnera, ciężko jej oddalić się stamtąd.
2. Niedostateczność lub brak posagu.
3. Brak zdrowia lub inne defekty.
4. Starszy wiek kobiety, skończony 27 rok życia (u wdów wiek nie wchodzi w grę).
5. Niedostatek wdowy, szczególnie mającej liczne potomstwo.
6. Sieroctwo kobiety.
7. Wielkie zasługi dla Kościoła.
8. Zaprowadzenie zgody pomiędzy rodzinami.
9. Niebezpieczeństwo zawarcia związku małżeńskiego mieszanego.
10. Zachowanie majątku w rodzinie.
11. Ratowanie dobrego imienia rodziny.
12. Zniesławienie petentki.
13. Ujawnienie stosunków płciowych lub pojawienie się ciąży.
14. Dobro duchowe, gdy żyjący w konkubinacie nie chcą się rozjeść.
15. Małżeństwo zawarte nieważnie w złej lub dobrej wierze.⁵⁵

Oprócz wyżej wymienionych przyczyn kanonicznych mogą być inne, dodaje biskup Nowodworski.

Prawodawca diecezjalny zwrócił również uwagę na prośby kierowane o dyspensę od przeszkód małżeńskich. Nakazuje proboszczom, by składali do konsystorza także prośby, pobierając od petentów opłaty z tym związane. Podaje przy tym szczegółowo opłaty z uwzględnieniem zamożności nupturientów oraz praktyczne wskazówki odnośnie do sporządzenia podań o dyspensę.⁵⁶

Ordynariusz w rozporządzeniu z 27 I 1894 r. poleca kapłanom, by nie błogosławili małżeństw nocą i późnym wieczorem. Przypomina, że najlepiej błogosławić małżeństwa podczas mszy św.⁵⁷

5. NAUCZANIE KATOLICKIE

Biskup Michał Nowodworski był wielkim miłośnikiem nauki. Umiał docenić jej rolę w życiu prywatnym i publicznym, kościelnym i państwowym. Trochę się o to, aby jego kapłani i wierni posiadali odpowiedni stopień świadomości i wiedzy religijnej. Dlatego podejmował wszelkie dostępne starania, aby dotrzeć do nich ze zdrową nauką, umocnić ich w wierze i zasadach chrześcijańskiego życia.

Szczególną uwagę zwrócił na katechizację. Podczas wizytacji diecezji pra-

Por. Rozporządzenie z dnia 6 III 1896 r., nr 525, „Wiadomości Pasterskie” 10 (1905) s. 668.

⁵⁵ ADP, Księga ustaw i rozporządzeń... od roku 1884, n. 2099. Por. F. Bączkiewicz, Prawo kanoniczne, t. 2, Opole 1958, s. 196—197.

⁵⁶ ADP, Rozporządzenia biskupów i listy pasterskie z lat 1751—1893, sygn. 490. Por. Rozporządzenie z dnia 6 III 1896 r., nr 525, „Wiadomości Pasterskie” 10 (1905) s. 670.

⁵⁷ ADP, Księga ustaw i rozporządzeń... od roku 1884, n. 288.

wodawca odpytywał dzieci z katechizmu, po którym udzielał pochwały lub nagany proboszczowi, w zależności od tego, czy dzieci umiały odpowiadać na pytania, czy też nie. Postulował, by księża proboszczowie w czasie odbywania kolędy przypominali rodzicom o obowiązku posyłania dzieci na katechizację.

Specyfiką katechizacji w diecezji płockiej stanowiła jej dodatkowa forma zwana katechezą komunią. W związku z tym rządcą płocki cyrkularzem z 16 II 1891 r. poleca duchowieństwu, by nauczało dzieci katechizmu nie tylko w niedziele i święta, ale także w dni powszednie. Następnie pisze, iż katechizacja taka ma się odbywać w kościele, w czasie wolnym od zajęć szkolnych.⁵⁸

W cyrkularzu z 7 II 1894 r. biskup Nowodworski wyznaje, że wśród smutków, jakie napelniają serce rządcy diecezji, „jednym z najdotkliwszych” jest sprawa katechizacji. Napomina kapłanów, by nie zaniedbywali obowiązku systematycznej katechizacji dzieci i dorosłych. Ordynariusz zobowiązuje wszystkich duszpasterzy do katechizowania dzieci przez cały rok, we wszystkie niedziele i święta, z wyjątkiem niedzieli i poniedziałku wielkanocnego, a także pierwszego i drugiego święta Bożego Narodzenia, Bożego Ciała i uroczystości Wszystkich Świętych.⁵⁹

ZAKOŃCZENIE

Pasterska posługa biskupa płockiego Michała Nowodworskiego w diecezji płockiej przypadła w latach represji ze strony władz carskich przeciw Kościołowi i narodowi polskiemu. Utrudniało to rządcy diecezji rozwinięcie pełnej działalności.

W świetle wykorzystanej dokumentacji źródłowej należy stwierdzić, że działalność ustawodawcza biskupa Nowodworskiego była szeroka, obejmowała szereg dziedzin życia kościelnego diecezji. Chociaż jego rządy na stolicy płockiej trwały tylko 6 lat, w sprawach życia religijnego zdziałał wiele, wydając szereg doniosłych aktów prawnych.

Szczególną uwagę zwrócił biskup na wizytacje diekańskie i sposób ich przeprowadzenia. W sposób szczególny zajął się sprawami życia i obyczaju kleru. Wezwał kapłanów do prowadzenia właściwego trybu życia. Życie kapłana — zachęcał prawodawca diecezjalny — powinno być nacechowane duchem skromności i prostoty. Nakłaniał kapłanów do pogłębienia duchowości i wiedzy teologicznej. Przez dobrze uformowane duchowieństwo chciał oddziaływać na wiernych.

Wyjątkową troską otoczył seminarium duchowne. Jego dziełem jest wprowadzenie 6-letnich studiów seminaryjnych. Było to wielkim osiągnięciem biskupa Nowodworskiego, gdyż to on po raz pierwszy wprowadził w Polsce 6-letni kurs nauki w seminarium.

Warto wspomnieć o wpływie biskupa Michała Nowodworskiego na życie liturgiczne diecezji płockiej. „Leges Dioecesanae” z 1906 r. podaje jego zalecenie z 22 IX 1894 r., według którego urzędowym podręcznikiem diecezji jest „Ceremoniał” Nowodworskiego. Podkreślając rolę życia sakramentalnego w życiu wiernych, przyczynił się do intensyfikacji życia religijnego w diecezji płockiej.

⁵⁸ Tamże, n. 397.

⁵⁹ Tamże, n. 421.

Wypada dodać, iż biskup Nowodworski był człowiekiem wysokiej kultury i intelektu. Rozwinął wielostronną działalność pisarską. W kulturze polskiej zaznaczył się jako inicjator „Przeglądu Katolickiego” oraz redaktor i wydawca „Encyklopedii Kościelnej”. Była to pierwsza polska encyklopedia katolicka.

Wszystko to pozwala sądzić, że sześćdziesięcioletni okres rządów biskupa Michała Nowodworskiego był korzystny dla diecezji płockiej.